

4. Çağatayca pūye urmak fiili üzerine etimolojik bir deneme

Feyzi ÇİMEN¹

APA: Çimen, F. (2022). Çağatayca pūye urmak fiili üzerine etimolojik bir deneme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 51-58. DOI: 10.29000/rumelide.1164006.

Öz

Bu makalede Molla Muhammed Timur'un *Âsârü'l-İmâmîyye* adlı Çağatayca *Kelile ve Dimne Tercümes*'inde geçen *pūye urmak* birleşik fiili ile Ordu yöresi ağızlarında kullanılan *puymak* fiili arasındaki etimolojik ilişki üzerinde durulmuştur. Mevcut bilgiler ve kaynaklar ışığında *pūye urmak* fiilinin birinci kısmı *pūye*'nin Farsça, *پويیدن* *pūyîden* "koşma, hızlı hareket etme" mastarının müteradif biçimleri olan *پوي* *pūy*~*پو* *pū* "koşma, araştırma", *پوينده* *pūyende* "koşan, koşucu", *پويه* *pūye* "koşma, hızlı yürüme, koşarcasına gitme" *پويان* *pūyân* "koşan, koşarcasına yürüyen, hızlı yürüyen" kelimeleri ile aynı kelime olduğu anlaşılmaktadır. *Pūye urmak* fiili zaman içerisinde fonetik değişikliğe uğrayarak Ordu yöresi ağızlarında *puymak* "uçmak, koşmak, hızlı hareket etmek, kaçmak, eğimli bir yerden aşağıya doğru koşarak inmek, hızlıca gitmek" kök fiiline dönüştüğünü düşünmekteyiz. Fiilin köken değiştirerek Farsçadan Türkçeye dönüşümü *pūye urmak* isim+ yardımcı eylem biçiminden sonra kısalarak *puymak* biçimine dönüşmesiyle meydana gelmiş olmalıdır. Bu şekilde Farsça menşeli bir kelime köken değiştirerek hem Türkçeleşmiş hem de p>f değişimi sonucu görünüş olarak başka bir Türkçe fiil olan *fiymak*'a benzediği için teşhis edilmesi zor bir biçime dönüşmüştür.

Anahtar kelimeler: Pūye urmak, puymak, Çağatay Türkçesi, Ordu yöresi ağızları, köken değişikliği

An etymological essay on the chagatai verb puye urmak

Abstract

In this article it was emphasized on the etymological relation between the biverb *puye urmak* and the verb *puymak* which exists in Ordu region's dialect, the verb *puye urmak* used in Chagatai translation *Kelile and Dimne* of Molla Muhammed Timur's work named *Asaru'l-Imamiyye*. According to the current info and resources it can be understood that the first part of the verb *puye urmak* is synonymous with the Persian verb *puyiden*'s *پويیدن* infinitive form meaning *پوي* *puy*~*پو* *pu* "to run, to search", *puyende* *پوينده* "runner", *puye* *پويه* "to run, to walk quickly, to walk as running". We believe that the verb *puye urmak* was shifted phonetically in time and within Ordu region dialects it was transformed into *puymak* "to fly, to run, to move fast, to escape, to run downward through a slope, to go fast". Its transformation should be realized via shifting of the root of the verb while transforming from Persian to Turkish via shortening of *puye urmak* noun-auxiliary verb to *puymak*. Thus a Persian originated word altered its root, became a Turkish word and because of p>f alteration and its resemblance to another Turkish verb *fiymak* its identification became very challenging.

Keywords: Puye urmak, puymak, Chagatai Turkish, Ordu region dialects, root transformation

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), fcimen@istinye.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3734-7257 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 22.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164006]

Giriş

Konuşma dili ile yazı dili, dil çalışmalarının en önemli iki düzlemidir. Konuşma dili gündelik pratik amaçlara yönelik olduğu için yazı diline göre daha hızlı değişir. Gündelik hayatta konuşma dilinin kuralları, yazı dilinin kuralları kadar bağlayıcı olmadığı için yabancı kökenli kelimeler konuşma dilinde daha hızlı dolaşıma girer. Çünkü gündelik hayattaki konuşmaları, yazılı kurallara göre denetlemek mümkün değildir. Kökeni ister Türkçe ister yabancı bir dil olsun, konuşma dilinin en yaygın kullanılan kelime ve kavramları yazı diline akseder. Bu şekilde konuşma dili yazı diline geçecek kelimelerin yaygınlığının ve sürekliliğinin sınanmasında bir filtre görevi görür. Dünyada yabancı dilden kelime almayan arı bir dil yoktur. Alıntılar “ihtiyaç alıntısı” ve “moda alıntısı” olmak üzere türlere ayrılır. Makul bir seviyede olmak şartıyla yabancı dilden hayatın akışı içinde bir ihtiyacı karşılamak üzere alınan kelimeler ana dil için bir tehlike arz etmez.

Türkçenin derin gramer yapısı incelendiğinde, söz diziminin en karmaşık ve en uzun birimi olan cümlelerin kendi içindeki uyumunun bir tamlayan-tamlanan ilişki ağları bütünü olduğu görülür. Onlarca unsuru ihtiva eden bu girift tamlayan-tamlanan ağı içerisinde tek tamlanan yüklemidir. Sayıları ne kadar çok olursa olsun diğer unsurlar tamamlayıcı unsurlardır. Cümle denen bu ilişkiler bütünü, yardımcı unsurların asli unsurları tamamladığı yapılar olarak da tanımlayabiliriz. İster Doğu/Çağatay Türkçesi olsun ister Batı/Osmanlı Türkçesi olsun cümlelerin asli unsurları yüklemeldir. Yüklemeler büyük çoğunlukla gramer kategorisi olarak iş, oluş, hareket, faaliyet, durum bildiren fiillerden veya fiilleşmiş biçimlerden oluşur. Bundan dolayı Arapça ve Farsça unsurların %60-70’leri bulunduğu metinlerde bile asli unsur; yani yüklem Türkçe olduğu için yapı Türkçedir. Başka bir ifadeyle iş, oluş, hareket, faaliyet, durum; şahıs ve zaman yüklemde düğümlendiği için yardımcı unsurların sayıları ne kadar çok olursa olsun asli unsur Türkçe olduğu için yapı Türkçedir. Yardımcı unsurlar asli unsur olan yüklem veya yüklemde belirtilen işin, oluşun, hareketin, faaliyetin ve durumun teferruatlarıdır; asıl olayın nerede, nasıl, kiminle, ne zaman yapıldığının detaylarıdır. Bu öneminden dolayı yüklem yapı taşı olan fiiller, Türkçenin çekirdek kelime kadrosunun başında yer alır. Türkçenin geçmişten günümüze korunmasında en büyük koruyucu kalkanı fiiller olmuştur.

Doğu/Çağatayca Türkçesinde ve Batı/Osmanlı Türkçesinde yüz binleri bulan isim sayısına karşılık ortalama 7500-8000 civarında fiil bulunmaktadır.² Sayıları az olmasına rağmen fiillerin çok azı istisna kökeni ya Türkçedir veya yapısı Türkçeleşmiştir. Alıntı kelimelerin tamamına yakını isim soylu kelimelerdir. Fiiller gramer kategorisi olarak alıntılanmaya uygun yapılar değildir. Lakin bu “Türki dillerde yabancı kökenli kök fiiller hiç yoktur” anlamına gelmemektedir. Türkçeleşmiş yabancı kökenli fiiller ilgi çekici bir araştırma konusudur. Bununla birlikte bu fiillerin bazıları ağız derleme çalışmaları kitaplarının sayfaları arasında kalmış veya ağız derleme çalışmalarının sınırlılığından dolayı kitapta yerini alamadığı için unutulmaya yüz tutmuştur.

Dil bilgisi çalışmaları yazılı metinlere dayanır. Kural, kaide ve prensipleri gramer kitapları değil; konuşma biçiminin yazıya aksetmiş şekli olan yazılı metinler belirler. Yazılı metnin olmadığı ağız derleme çalışmalarında usul olarak önce sesler kaydedilir sonra yazıya geçirilir. Çalışmalar yine bu yazılı metinlere dayandırılır. Bundan dolayı ağız derleme çalışmaları, sonraki çalışmaların kaynağı olduğu için son derece önemlidir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Feyzi Çimen, “Özbek Türkçesinde Valenz” *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2009; Feyzi Çimen, “Özbekçe Hâl Eklerinin Fiillere Bağlanma Durumları” *Turkish Studies, International Congress on Social Sciences II (INCOSOS 2018 Quds)*, Volume 13/15, Spring 2018, p. 467-493.

Yukarıdaki bilgiler ışığında biz de bu çalışmamızda Molla Muhammed Timur'un *Âsâru'l-İmâmiyye* adlı Çağatayca *Kelile ve Dimne Tercümesi*'nde tesadüf ettiğimiz *pūye urmak* fiilinin anlamı, morfolojisi ve etimolojisi üzerinde duracağız.

Âsâru'l-İmâmiyye, Molla Muhammed Timur tarafından 1131/1718-19 yılında Kâşgar'da Kâşifi'nin *Envâr-ı Süheylî* metnine dayanarak Farsçadan Doğu/Çağatay Türkçesine yapılmış *Kelile ve Dimne* çevirisidir. Müellif Molla Muhammed Timur, 17. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş ve 18. yüzyılın başlarında Kâşgar'da yaşamıştır.³

Pūye urmak fiilinin anlamı

Makalemize konu olan *pūye urmak* fiili *Âsâru'l-İmâmiyye* içinde biri nesirde, biri de şiirde olmak üzere 2 farklı yerde geçmektedir. *Pūye urmak* fiilini bağlam içinde görmek adına *Âsâru'l-İmâmiyye*'de geçtiği hikâyeyi burada zikretmek yerinde olacaktır. Fiilin metinde geçtiği ilk yer şu şekildedir:

Pes seyyâhnıñ aldığa kélđi ve yüzün ayagığa sürtüp özr ü temelluklar kıldı ve aydı ey azız sâatî munda tohtagıl tâ yahşılıknıñ mükâfâtı üçün be-kadr-ı hâl yügürgay-mén. Seyyâh anıñ hâtırın saklap zamânî tavakkuf kıldı ve şîr anı münâsib tuhfe üçün her sarıge pūye kılur⁴ irdi nâgâh pâdişâhnıñ kızı mekân kılğan çâr-bâgka bardı anda kirip kördi kim şâhnıñ kızı köl kırığıda oturupdur ve zer-ger itip bergeñ pîrâyeler başı ve boynıda ve kulağıda bar, bir cest ü hîz birle barıp anıñ karnın yardı ve yasadakların tamâm alıp seyyâhğa iltip berdi.⁵

Metinde *pūye urmak* fiilinin geçtiği *Seyyâh anıñ hâtırın saklap zamânî tavakkuf kıldı ve şîr anı münâsib tuhfe üçün her sarıge pūye kılur irdi.* cümlesinin Türkçeye çevirisi “Seyyah onun hatırını gözetip bir zaman bekledi, Arslan ona münasip hediye için her tarafa koşuşturup araştırıyordu.” biçimindedir.

Gerçi tola yıgmak érür nefş işi

Rûzıdın özgeni bilmes kişi

Pes hemeni kim kişi yemes

Pūye urup isteme kim hûb émes

Hırsı taşla berümend bol

Teñri buyurganga horsend bol⁶

Bu şiirde *pūye urmak* fiilinin geçtiği *Pes hemeni kim kişi yemes, Pūye urup isteme kim hûb émes*, beytin Türkçeye çevirisi ise “Sonuç olarak hepsini/her şeyi insan yemez, (aceleyle), hırsıyla, koşuşturarak istemek iyi değildir.” şeklindedir.

Her iki örnekte olduğu gibi *pūye urmak* fiilinin anlamının “hızla hareket etmek, aceleyle aramak, koşuşturarak aramak, istemek” manasında olduğu görülüyor. Taradığımız etimolojik sözlüklerde⁷, lehçe

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feyzi Çimen, Molla Muhammed Timur *Âsâru'l-İmâmiyye* Çağatayca *Kelile ve Dimne Tercümesi* (İnceleme, Metin, Dizin-Sözlük), DBY Yayınları, İstanbul, 2022, s. 29-42.

⁴ Bu kelime karşılığı olarak Özbekistan nüshasında tekâ-füy kelimesi geçmektedir. *Kelile ve Dimne*, Özbekistan Fenler Akademisi, Ebu Rayhan Birünî Şarkşınalık Enstitüsü, Yazma Eserler Bölümü, P11307, 352b-7, Taşkent, Özbekistan.

⁵ *Âsâru'l-İmâmiyye*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 306b-2-8, 6269, Leiden, Hollanda.

⁶ *Âsâru'l-İmâmiyye*, Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 306b-9-11, 6269, Leiden, Hollanda.

⁷ Gerhard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press, 1972.; Fatih Erbay, “W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Konya, 2008.; Hasan Eren,

sözlüklerinde⁸ “hızlı hareket etmek, koşmak, koşuşturmak” anlamında gelen *püye urmak* veya onunla irtibatlı bir fiile tesadüf etmedik. Bunun sebebini kelimenin yaygın olarak kullanılmamasına bağlıyoruz. *Püye urmak* yabancı kökenli bir isim ve yardımcı eylemle kurulmuş bir birleşik fiil görünümünde olduğu için problemlili bir yapısı yoktur. Bununla birlikte Türkçe ağız derlemeleri sözlüklerinde *püye urmak* birleşik fiili ile ilgisi, irtibatlı olması muhtemel olan *buymak*>*puymak*, *puymak*, *buy*>*vuy*, *fiymak* gibi kelimeler vardır. *Püye urmak*’ın manasının tam anlaşılması için tarihî ve modern Türk dili üstüne yapılmış akademik çalışmalar rehberliğinde *buymak*>*puymak*, *puymak*, *buy*>*vuy*, *fiymak* gibi kelimelerin yapılarına ayrı ayrı değinmek yerinde olacaktır.

Püye urmak fiilinin morfolojisi ve etimolojisi

Farsça, پويیدن *pūyîden* “koşma, hızlı hareket etme” mastarının müteradif biçimleri olan پوی *pūy*~پو *pū* “koşma, araştırma”, پوينده *pūyende* “koşan, koşucu”, پويه *pūye* “koşma, hızlı yürüme, koşarcasına gitme” پويان “koşan, koşarcasına yürüyen, hızlı yürüyen” gibi kelimeler tarihî Türkçe metinlerde kullanılmaktadır.⁹ *Püye urmak* birleşiminin ilk unsuru olan *püye*’nin açık bir şekilde Farsça olduğu ve “پويه *pūye*” mastarı ile aynı kelime olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı kökenli kelimeleri isim+yardımcı eylemle birleşik fiile dönüştürme doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün Türki diller için çok yaygın bir kullanımdır. Hem Çağatay Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde bu durumun “namaz kılmak, oruç tutmak, nazar etmek, sefer yapmak” vb. gibi birçok örneği bulunmaktadır. Dolayısıyla *püye urmak* birleşik fiilinin پويه *pūye* kısmının Farsça, *urmak* kısmının Türkçe olduğu açıktır. Lakin *püye urmak* yapısıyla irtibatlı olma ihtimali olan Türkçe *buymak*>*puymak*¹, *puymak*², *fiymak*, *buy*, gibi kelimelerin üstünde ayrı ayrı durmak gerekir.

Buymak>puymak: “Üşüme, donmak, çok üşüme” anlamına gelen bir fiildir. Fiilin kelime başında b>p değişimine uğrayarak sedalı-sedasız biçimi mevcuttur. *Tarama Sözlüğünde*, *Derleme Sözlüğünde* ve Kütahya, Bolu, Kastamonu, Çorum, Çankırı, Malatya, Ankara, Konya, Adana, Ordu, Uşak, Gaziantep, Yozgat, Kayseri gibi ağız derleme sözlüklerinde yer alan bir fiildir.¹⁰ *Buymak*>*puymak* fiili her ne kadar Türkçe kökenli bir fiil olsa, görünüş olarak *püye urmak* fiiline benzese de semantik olarak¹¹ iki fiil arasında bir münasebet yoktur. Dolayısıyla bu iki yapıyı ayrı fiiller olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Buy>vuy: “Vay gibi, şaşma, alay bildiren ünlem” anlamına gelir.¹² Kelime b>v değişimine uğrayarak *buy* veya *vuy* olarak telaffuz edilmektedir. *Buy*>*vuy* tür olarak şaşırma ünlemidir. Ünlemler isim soylu kelimeler olduğu için isimlerle fiiller arasındaki mahiyet farkından dolayı *püye urmak* fiiliyle *buy*>*vuy* arasında semantik ilişki olması pek olası değildir.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Bizim Büro Basım Evi, Ankara, 1999.; Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.; Mustafa S. Kaçalın, *Nevayî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-lugatu'nneva'iyye ve'l-istişhadatu'l-cağata'iyye: giriş-metin-dizinler-ıtkıbası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.; Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı*, İstanbul, Adam Yayınları, 2003.; Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki, 1969, Sevortyan, E. V., *Etimoloģičeskiy slovar Turkskih yazakov: opşetyurkskie mejtyurkskie osnovi na bukvı*, B, Akademiya Nauk SSSR, Moskova, 1978.; Süleyman, Efendi-i Buharî, *Lügat-ı Çağatay ve Türk-i Osmani*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1298.; Tietze, Andreas, *Tarih ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2002.

⁸ *Püye urmak*, *puymak* fiilini Çağatay Türkçesinin devamı niteliğindeki Özbek ve Uygur Türkçesinde de tespit edemedik. Bkz. *Uygur Tilining İzahlık Lugati*, Sincan Halk Neşriyatı, Sincan, 1999. Marufov, M. vd. *Özbek Tilining İzahlık Lugati I-II*, 1981, Moskova.

⁹ *Ötüken Sözlüğü*, <http://www.otukensozluk.com/>; *Lugatname-i Dehkoda*, <https://abadis.ir/dehkoda/>

¹⁰ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Güncel Türkçe Sözlük*, *Tarama Sözlüğü*, *Derleme Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Marek Stachowski, *Etimoloji*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, s. 31.

¹² Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Derleme Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>

Puymak²: Dil bilgisi çalışmalarında metin neşirleri ve ağız derlemeleri, birçok farklı araştırma alanına kaynak metin sunduğu için ayrı bir öneme sahiptir. Bununla birlikte her iki çalışma alanının bazı sınırlılıkları vardır. Özellikle ağız derlemelerinde taranan bölgenin evren seçiminde yapılacak eksiklikler, derlenen bölgenin dilindeki söz varlığının eksik tespitine sebep olacaktır. Hâlbuki bazen yazı ile kayda geçirilen bir kelime veya bir kavram, etimoloji çalışmalarında inanılmaz açıklımlara vesile olabilmektedir. Tabii ki bunun tersi de doğrudur. Yani tespit edilemeyen bir kelime bazı izahların akim kalmasına sebebiyet verecektir.

Bunun somut bir örneğine Musa Duman “Toplumsal Gelişmenin Ağızlara Etkisi: Anadilimiz Ölüyor mu?” isimli çalışmasında “Derleme Sözlüğünde, Ordu İli Ağızlarında¹³, Aybastı Ağızında¹⁴ yer almayan veya farklılık gösteren kelimeler” başlığı altında temas etmiştir. ¹⁵ Duman, çalışmasında *puymak* diye bir fiil zikretmiş ve fiilin “eğimli arazide aşağıya doğru koşarak atlaya atlaya gitmek” anlamına geldiğini bildirmiştir. Duman, ayrıca kelimenin kökeninin Farsça *pûyân* ile ilgili gibi gözüktüğünü bildirmiştir. Çocukluğumuzun önemli bir kısmının Ordu ve çevresinde geçmesinden dolayı Duman’ın bahsettiği “puymak” fiilinin¹⁶ kullanıldığı bağlamı yakinen müşahede etme imkânımız oldu. Puymak fiili Ordu’nun Ünye ilçesinin Kiraztepe köyünde, Duman’ın verdiği anlam dışında “Uçmak, koşmak, hızla hareket etmek, çabucak gitmek, kaçmak, eğimli bir yerden aşağıya doğru koşarak inmek, hızlıca gitmek” anlamlarıyla yaygın olarak kullanılır. Puymak fiili daha çok *puy* biçiminde 2. tekil şahıs emir şekliyle “daha çok öfkeyle el hareketiyle söylenir, defol git gibi tehdit anlamı da vardır”, *puyalım* 1.çoğul şahıs istek biçimiyle “gergin bir ortamdan uzaklaşmak anlamında”, *puydum/puyduk* görülen geçmiş zamanın teklik ve çokluk biçimiyle “kaçalım, uzaklaşalım” anlamında kullanılır *Puymak* fiilinin sedalı biçimi olarak buymak ise hiç kullanılmaz. Yani *puymak*’ın Buymak>puymak¹ biçimi olduğu hâlde puymak²’ın buymak şeklinde sedalı biçimi kullanılmamaktadır. Ordu yöresi ağızlarında kullanılan bu *puymak* fiilinin bu çalışmaya konu olan *püye urmak* fiiliyle aynı kelime olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü her iki kelime arasında semantik ve fonetik olarak açık bir ilgi olduğu anlaşılmaktadır. Her iki fiil de ses denkliliği ve anlam ortaklığı bakımından koşutluk gösterir.

Doğu/Çağatay Türkçesindeki bir kelimenin Ordu yöresi ağızlarında bulunma ihtimali olabilir mi?

Türki dillerin güncel sorunlarından biri de şüphesiz tasnif sorunudur. Daha önce birçok Türkolog tarafından etnik köken, dilin gramer özellikleri ve yaşanan coğrafya gibi temellere dayanılarak Türki diller sınıflara ve şubelere ayrılmıştır.¹⁷ Hâl böyleyken Türki halkların etnik köken ve coğrafi mekân olarak iç içe yaşaması dört başı mamur bir tasnifi zorlaştırmaktadır. Bu fiili zorluktan ağız derlemeleri ve sınıflandırmaları da nasibini almıştır. İller ilçeler değil, bazen köyler arasında bile ağız farklılığı mevcuttur. Hatta bazen aynı köyde farklı ağız özelliklerine sahip aileler vardır. Ordu ili Leyla Karahan’ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserine göre Batı Grubu Ağızları içinde V. Grup’ta yer alır. Bu ağızların diyalektolojik yapısında baskın bir Kıpçak tesiri görülür.¹⁸ Etnik olarak bölgede yaşayan insanlar çeşitlilik arz eder. Necati Demir, 24 Oğuz boyuna bağlı Ordu’da yaşayan oymaklar arasında Çepni, Eymür, Karkın, Alayundlu, Bayat, Bayındır, İğdir, Üreğir, gibi boyları sayar.¹⁹ Dolayısıyla modern

¹³ Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

¹⁴ Mehmet Aydın, *Aybastı Ağızı (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

¹⁵ Musa Duman, “Toplumsal Gelişmenin Ağızlara Etkisi: Anadilimiz Ölüyor mu?”, *I. Uluslararası Türk Diyalektolojisi Çalıştayı*, 15-20 Mayıs 2008, Gazi Magosa/Kıbrıs Türk Dilleri Araştırmaları, 20, 2010, s. 106.

¹⁶ Zaman zaman poymak biçiminde de telaffuz edilmektedir.

¹⁷ Talat Tekin, “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi” *Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri*, Ankara, 2005, s. 361-386.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.114-177.

¹⁹ Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 39-42.

Türkiye Türkçesinin yapısına karışan faklı Türki boyların dil özellikleri Ordu ağızlarında da mevcuttur. Mesela Batı/Oğuz Türkçesinin müstakil edebî bir dil olma yolunda yaşamış olduğu olga-bolga olarak da bilinen karışık dilli eserler meselesi, kelime başında b>v değişiminde v'yi tercih etmesine rağmen edebî dilde barış kelimesinin yer alması, farklı Türki dil özelliklerinin standart dilde yer almasının en görünür örneklerindedir. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde Doğu/Çağatay Türkçesindeki bir kelimenin Ordu yöresi ağızlarında bulunması şaşılacak bir durum değildir diyebiliriz.

Fıymak¹: “Kaçmak, sıvışmak” anlamına gelen bir fiildir. *Derleme Sözlüğünde* ve Isparta, Aydın, Balıkesir, Sivas, Muğla ağız sözlüklerinde yer almaktadır.²⁰ Yine Türkçede fıy- diye bir kök vardır. *Fıymak², fıydırmak, fıydarmak, fıydaklamak* şeklinde varyantları vardır. Atmayı, fırlatmayı anlatır. Hamza Zülfikar, fıymak² fiilinin kökenini yansıma bir fıy köküne bağlamaktadır ve “atmayı, fırlatmayı” bildirdiğini ifade etmektedir.²¹ “kaçmak, sıvışmak” anlamına gelen *fıymak* ile “atmayı, fırlatmayı” bildiren *fıymak* arasında semantik bir uyumsuzluk vardır. Buna karşılık *fıymak¹, puymak², pūye urmak* arasında tam bir semantik uyum vardır. Bundan dolayı bizce Türkçede iki *fıymak* vardır. Bunlardan biri Zülfikar’ın bildirdiği ses yansımali kelime olan *fıymak, fıydırmak, fıydarmak, fıydaklamak* şeklinde varyantları olup “atmayı, fırlatmayı” ifade eden *fıymak²*; diğeri Ordu yöresi ağızlarında kullanılan *puymak²* fiilinin p>f değişimi sonucu dönüştüğü biçim olan *fıymak¹*tır. Çünkü iki *fıymak* arasında semantik irtibat bulunmamaktadır.²² *Fıymak¹* fiili *pūye urmak* fiili ile münasebeti olma ihtimali yüksek olan bir kelimedir. Çünkü “kaçma ve sıvışma” eylemi *pūye urmak* fiilinin anlamında olduğu gibi bir “hızlı hareket etme, aceleyle iş yapma” anlamını ihtiva eder. Dolayısıyla *fıymak* ile *pūye urmak* arasında semantik bir irtibat söz konusudur. Fonetik olarak b->p>f değişimi özellikle Doğu/Çağatay Türkçesinde fil>pil, bat->fat- bütker->fütker, bütün>fütün, but>fut, ip>if, pāye>fāye²³ örneklerinde olduğu gibi yaygın bir ses olayıdır. Yine u>ı tarihî ve modern Türkçede yazuk>yazık, yıldız>yıldız örneklerinde olduğu gibi görülen bir fonetik değişimdir. Dolayısıyla *fıymak* fiili ı>u değişimiyle *fuyamak*; sonrasında p<f değişimiyle *puymak* biçimine dönüşmüş olabilir. Bunun aksine *pūye urmak* fiili önce fonetik değişiklikle *puymak* biçimine dönüşüp sonrasında p>f değişimiyle *fıymak* biçimine dönüşmesi imkândan uzak değildir. Türkçede iki *fıymak* fiili olduğunun bir diğeri delili ise etnik ve morfolojik olarak faklı olan *fıymak¹, puymak², pūye urmak* fiillerinin nasıl olmuş da aynı anlamlı yapılara dönüşmüş olduğudur. *Fıymak¹, puymak², pūye urmak* arasındaki ilişki Mehmet Kara’nın fono-semantik başkalaşma olarak ifade ettiği durumdan faklıdır.²⁴ Çünkü üç kelime arasında tam bir semantik uyum vardır. Tüm bunları birleştirirsek kanaatimizce Çağatay Türkçesinde geçen *pūye urmak* ile Ordu yöresi ağızlarında kullanılan *puymak²* Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *fıymak¹* fiili arasında fonetik ve semantik denklik vardır ve bunlar aynı fiilin fonetik değişikliğe uğramış biçimleridir.

Sonuç olarak Türkçede sayıları son derece az olsa da tırsmak (Farsça ترسیدن tersiden “korkma, ürkme”), çoşmak (Farsça جوش cūş “taşma, kabarma”) gibi yabancı kökenli kök fiiller mevcuttur.

Molla Muhammed Timur’un *Âsârü’l-İmâmiyye* adlı Çağatayca *Kelîle ve Dimne Tercümesi*’nde geçen; *pūye urmak* birleşik fiili, yukarıda anlamı, morfolojisi ve etimolojisi hakkında verilen bilgiler çerçevesinde Türkçeleşen yabancı fiiller arasında yer almalıdır.

²⁰ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Derleme Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler, İnceleme, Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.216.

²² İki fıymak fiilini tek fiil kabul etmek anlambilimsel ölçütlere terstir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Marek Stachowski, *a.g.e.* s. 31.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feyzi Çimen, “Çağatayca Bir Hayvan Adı Üzerine Etimolojik Bir Deneme” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S 6, s.73-80, İstanbul, 2015, s.78.

²⁴ Mehmet Kara, *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004.

Pūye urmak fiilinin birinci parçası olan *pūye*, Farsça, پويیدن *pūyîden* “koşma, hızlı hareket etme” mastarının müteradifi olan پوي *pūy*~پو *pū* “koşma, araştırma”, پويه *pūye* “koşma, hızlı yürüme, koşarcasına gitme” kelimesi olmalıdır. Çünkü kuruluşu bakımından bir isim+ yardımcı eylemle yapılmıştır ki yabancı kökenli kelimeleri Türkçeleştirmek için en yaygın yöntem budur. *Pūye urmak* fiili ile münasebeti olma ihtimali olan kelimeler *buymak*>*puymak*¹, *puymak*², *fiymak*¹, *fiymak*²’tır. *Buymak*>*puymak*¹ ile *pūye urmak* fonetik ve görünüş olarak birbirine yakın gözükse de semantik olarak aralarında bir münasebet yoktur. Çağatay Türkçesinde geçen *pūye urmak* ile Ordu yöresi ağızlarında kullanılan *puymak*² Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *fiymak*¹ fiili arasında fonetik ve semantik denklik vardır ve bunlar aynı fiilin fonetik değişikliğe uğramış biçimleri olmalıdır. Hamza Zülfikar’ın kökenini yansıma bir *fiy* köküne bağladığı “atmayı, fırlatmayı” ifade eden *fiymak*² fiili ile Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan “kaçmak, sıvışmak” anlamına gelen *fiymak*¹ aralarındaki semantik uyumsuzluktan dolayı iki ayrı fiil değildir. *Pūye urmak*, fiilinin köken değiştirerek Farsçadan Türkçeye dönüşümü *pūye urmak* isim+ yardımcı eylem biçiminden kısalarak *puymak* biçimine dönüşmesiyle oluşmuş olmalıdır. Daha sonra *puymak* p>f değişimine uğrayarak *fiymak* biçimine dönüşmüş olmalıdır. Bu şekilde Farsça menşeli bir kelime köken değiştirerek hem Türkçeleşmiş hem de görünüş olarak başka bir Türkçe fiile benzediği için teşhis edilmesi zor bir biçime dönüşmüştür. *Puymak*² fiilinin sözlüklerde yer almamasının sebebi muhtemelen kökenindeki bu belirsizliktir. *Pūye urmak*, *puymak*², *fiymak*¹ denliğini ispat eden bir diğer delil ise *Âsâru’l-İmâmiyye*’de Türkçede yaygın olarak kullandığımız coşmak fiilinin *cūş kıl-*, *cūş ur-* biçiminde kullanımının olmasıdır.²⁵ Tüm bunları birleştirdiğimizde Türkçenin ağızlarında kullanılan *puymak*², *fiymak*¹ kök fiilleri Farsça kökenli olan *pūye urmak* biçimine dayanmaktadır. *Âsâru’l-İmâmiyye* gibi ağız özellikleri bakımından bizlere yeni imkânlar sunan metinler tespit edildikçe daha isabetli karar vermemiz mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Âsâru’l-İmâmiyye*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 6269, Leiden, Hollanda.
 Aydın, M. (2005). *Aybastı ağızı (inceleme, metin, sözlük)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press.
 Çimen, F. (2015). Çağatayca Bir Hayvan Adı Üzerine Etimolojik Bir Deneme. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (6), 73-80.
 Çimen, F. (2022). *Molla Muhammed Timur Âsâru’l-İmâmiyye Çağatayca Kelile ve Dimne Tercümesi inceleme, metin, dizin-sözlük*. DBY Yayınları.
 Demir, N. (2001). *Ordu ili ve yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Duman, M (2010). “Toplumsal gelişmenin ağızlara etkisi: anadilimiz ölüyor mu?”, I. *Uluslararası Türk Dialektolojisi Çalıştayı*, 15-20 Mayıs 2008. Gazi Magosa/Kıbrıs Türk Dilleri Araştırmaları, (20) 99-112.
 Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı*, çev. Günay Karaağaç. Akçağ Yayınları.

²⁵ *Âsâru’l-İmâmiyye*’de ayrıca coşmak fiilinin gelişim sürecini net bir şekilde görmemizi sağlayan *cūş kıl-*, *cūş ur-* gibi bir isim bir yardımcı eylemden oluşan birleşik fiil kullanımları da vardır. “Tülki çendân efsün yelini dem kılıp efsâne otın yandurdu kim mekr nânın tezvîr tennür yüzide püşürdi ve işekniñ hâm tamalgıdın sevdâsı kazanı cūş urdu ve aydı.” *Âsâru’l-İmâmiyye*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 192b-5-7, 6269, Leiden, Hollanda.; “Melik aydı eger yamanlık sen başlap kılğan bolsañ irdi mendin kaçmak makül irdi ammâ hatâ menin oglumdın ilgeri ötüpdür sen her ne kim kılıp-sin kâsâr tarîkı ve akl yosunı hem uşbu durur ve âhr endîşe kılğal kim bu ferzendim peydâ bolmasda menin münisim sen irdin ve ol vücüdga keldi atalık mihrî cūş urup aña muhabbet zâhir kıldım kim mahbûblukda anı saña şerîk tuttım aña kazâ birle kôzige zahm yetti şevk ve zevkum aña az boldı ammâ ol hoş-dillik kim maña sendin hâsıl bolup irdi henüz bâkî durur ve eger ketsen köñlümniñ hoşluğu mutlak bargusı durur.” *Âsâru’l-İmâmiyye*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 122a-10-15, 6269, Leiden, Hollanda.; “Pes her iki Şîr sarı bardılar ittifâkan Şenzebe hem olar birle özin anda iltti Şirniñ aña kôzi tüşti irse Dimnenin demdeme vesvesesin yâdga keltürüp cüret ve gayreti cūş kıldı, körkürep garkırap kuyrugın yerge uruşka aldı ve gazab gâyetidin tişlerin bir birige urar irdi.” *Âsâru’l-İmâmiyye*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 75a-9-13, 6269, Leiden, Hollanda.

- Erbay, F. (2008). W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çagatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, S. M. (2011). *Nevayi'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar El-lugatu'nneva'iyye ve'l-istişhadatu'l-cağata'iyye: giriş-metin-dizinler-tpkibaskı*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2004). *Ayrı düşmüş kelimeler*. Çağlar Yayınları.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu ağzlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kelile ve Dimne, Özbekistan Fenler Akademisi, Ebu Rayhan Birünî Şarkşinaslık Enstitüsü, Yazma Eserler Bölümü, P11307, Taşkent, Özbekistan.
- Lugatname-i Dehhoda*, <https://abadis.ir/dehhoda/>
- Marufov, M. (1981). *Özbek tilining izahli lügati ı-u*.
- Nişanyan, S. (2003). *Sözlerin Soyağacı*, Adam Yayınları.
- Ötüken Sözlüğü*, <http://www.otukensozluk.com/>
- Räsänen, M. (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimologičeskiy slovar Turkskih yazıkov: opşetyurkskie mejtyurkskie osnovi na bukvı*. B. Akademiya Nauk SSSR.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Süleyman, E. B. (1298). *Lügat-ı Çağatay ve Türk-i Osmani*. Mihran Matbaası.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. Simurg Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Derleme Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Tarama Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uygur Tilining İzahlık Lügati*, Sincan Halk Neşriyatı, Sincan, 1999.
- Zülfikar, H. (2018). *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler, İnceleme, Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.